

MEVLÂNÂ'NIN MUHAMMED İKBAL'İN FİKRİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İbrahim KAPLAN*

ÖZET

Mevlânâ'nın etkisi, bugün de hem Doğuda hem de Batıda, düşünce, sanat ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda daha sık hissedilmektedir. İktbal'in eserlerinde de Mevlânâ'nın etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Yaşadıkları şartların ve beslendikleri kaynakların benzerliği iki düşünürün fikri yakınlıklarının en önemli sebebidir. Hem Mevlânâ hem de İktbal, Müslümanların, İslam'ın hayat felsefesini kavramaktan aciz oldukları, kadercilik ile uyuşturuldukları, mücadele gücünü kaybettikleri ortamlarda yaşamışlar, buhrandan kurtuluşun yolunun tekrar Kur'an'a dönmek olduğunu söylemişlerdir. Yine her iki düşünür de topluma dinamizm kazandırma gibi önemli bir görev icra etmişlerdir. Mevlânâ'nın İktbal üzerindeki etkisi özellikle şu iki konuda oldukça belirgindir: Kaynağı Kur'an olan dinamik bir hayat felsefesi ve akıl gönül birlikteliği. Mevlânâ, Kur'an'ın bize dinamik ve gerçekçi bir dünya görüşü verdiğini savunurken, İktbal de aynı paralelde faaliyetçi bir dünya görüşünü benimser ve pasifliği reddeder. Diyebiliriz ki; Mevlânâ'nın, yaşamı sürekli bir eylemlilik olarak gören felsefesini ciddi şekilde benimseyen ilk düşünür, belki de İktbal idi.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Muhammed İktbal, Dinamizm.

MEVLÂNÂ'S INFLUENCE ON MUHAMMAD IQBAL'S THINKING LINE

Today, Mevlânâ's influence is more felt both in the East and the West in various fields such as art and literature. For example, On Iqbal's philosophy Mevlânâ's influence can clearly be seen. Resemblance of the conditions in which they lived and were mentally nourished is the most important intellectual closeness of these philosophers. Having lived in an environment in which Muslims were unable to understand Islam's philosophy of life and were deeply engaged in the issue of fatalism, and therefore lost the power of struggling, both philosophers concluded that the salvation was dependent on returning to Koran. Both thinkers seem to have performed an important duty such as making people acquire dynamism. Mevlânâ's influence on Iqbal is evident on two subjects: a dynamic philosophy of life, the source of which is Koran; and a union of the intellect and the heart. While Mevlânâ maintains that Koran gives us a dynamic and factual world view Iqbal refuses passivity in a similar activist way of thinking. Most probably Iqbal was the first thinker who adopted Mevlânâ's view of life as a continuous actuality.

Key words: Mawlana, Muhammad Iqbal, Dynamism.

* Arş. Gör. Dr., İnönü Ü. İlahiyat Fak. ikaplan43@hotmail.com

GİRİŞ

Türk-İslam düşünce ve kültür tarihinde olduğu kadar evrensel değerler sisteminde de müstesna bir yer edinmiş olan büyük düşünür Mevlânâ Celâleddin Rumî, İslam dinini, şiir, sanat, sema ve müzik yoluyla farklı bir tarzda yorumlamış, bu yorum, sadece Müslümanlara değil, bütün insanlığa esin kaynağı olmuştur. Evrensel nitelikli mesajı sayesinde haklı bir üne kavuşan Mevlânâ'nın etkisi, bugün de hem Doğuda hem de Batıda, düşünce, sanat ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda daha sık hissedilmektedir. Mevlânâ'nın etki alanına giren düşünürlerden biri de, geride bıraktığımız yüzyılın en önemli filozof ve şairlerinden biri olarak kabul edilen Allame Muhammed İkbal'dir. Hatta İkbal'in, Mevlânâ'nın felsefesinden en çok etkilenen düşünürlerin başında geldiğini söylemek de mümkündür¹. İkbal, "Pîr-i Rumî", "pîrim" ya da "mürşidim" dediği Mevlânâ'yı herhangi birinin bir başkasını izleyebileceğinden çok daha yakından izlemiştir².

Mevlânâ'nın mürşitlik görevi İkbal'in eserlerinde açık ve net bir şekilde belirtilir. *Esrar-ı Hodi (Benliğin Sırları)*'de³ benliğin nasıl kurtulacağını İkbal'e öğreten Mevlânâ'dır. *Peyam-ı Meşrik (Şarktan Haber)*'ta⁴ Mevlânâ'nın akıl ve aşk konulu

¹ Ali Nihat Tarlan, M. İkbal'in *Hicaz Armağanı*, adlı eserinin tercümesine yazdığı takdimde şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Mesnevi'yi taklit eden büyük küçük yüzlerce şair arasında hiç birisi İkbal derecesinde ona yaklaşmamıştır. Farsça şiirinde bazen o derece Mevlânâ'ya yaklaşıp ki, buna bir nevi mucize demek mümkündür. Bir maksada girişi, onu bir hikaye ile izah ettiği ve bundan yüksek hakikatler çıkarışı tamamen Mevlânâ'ya benzer."

² Aminuddin, "Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Dr. İkbal Üzerindeki Etkisi", *Pakistan Postası*, Kasım, 1977, s. 5.

³ Mevlânâ etkisinin açıkça görüldüğü bu eser, *Mesnevi*'nin yazılış tarzında kaleme alınmıştır. Bu eserinde İkbal, doktora tezinde savunduğu panteizmin temsilcisi değil, aksine dinamik bir hayat anlayışının savunucusudur. İkbal'in yeni bir felsefî yaklaşımla benliği geliştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçladığı bu eser, toplumunu esaret zincirinden kurtarmak ve onları harekete geçirmek için büyük bir fikir liderinin açtığı bayrak olarak görülebilir. *Esrar-ı Hodi*'de İkbal, "Benlik" (ego) kelimesine yeni ve olumlu bir felsefî anlam kazandırma çabasıdadır. Bu doğrultuda yeni bir felsefî yaklaşımla benliği geliştirmeyi ve güçlendirmeyi, toplumuna yeni bir aktivite kazandırmayı amaçlamaktadır. *Rumuz-u Bihodi*'de ise İkbal, ferdin toplumuna karşı görevlerini, fert-toplum ilişkilerini ve toplumsal egonun gelişimi konularını işlemektedir. *Esrar-ı Hodi*, İkbal'in Farsça yazmış olduğu ilk eseridir. 1915 yılında Lahor'da yayınlanmıştır. *Rumuz-u Bihodi* ise *Esrar-ı Hodi*'nin ikinci bölümü olma niteliğine sahip olup, ilk kez 1918 yılında Lahor'da basıldıktan sonra *Esrar-ı Hodi*'ye ikinci cilt olarak eklenmiştir. Yine bu iki eser, bir kaç kez birlikte basılmış, Türkçe tercümeleri de birlikte yapılmıştır. 1920 yılında Nicholson tarafından *The Secrets Of The Self* adıyla İngilizceye çevrilen bu eser İkbal'in Avrupa'da tanınmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bir kaç kez basılan bu eser, Urduca, Sindce, Peştuca ve Arapçaya çevrilmiştir. Aynı eser Türkçeye ise Ali Nihat Tarlan tarafından *Benliğin Sırları* adıyla çevrilerek 1958 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Ali Nihat Tarlan'ın çevirisi *Esrar ve Rumuz* adıyla Sufi Kitap Yayınları tarafından tekrar yayımlanmıştır (İstanbul, 2005). Yine aynı iki eser, Ali Yüksel tarafından *Benlik ve Toplum* adı ile birlikte tercüme edilerek 1990 ve 1999 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Ayrıca, *Esrar-ı Hodi*'nin, Ahmet Metin Şahin tarafından yapılan bir tercümesi de 1998 yılında Bursa'da yayınlanmıştır.

⁴ Alman şairi Goethe'nin *West-Östlicher Divan* (Doğu-Batı Divanı) adlı eserine cevap olarak yazılmış olan bu eser İkbal'in Avrupa'dan dönüşünden sonra düşüncelerinde meydana gelen gelişme ve değişimleri sergilemektedir. Bir kaç Urduca şiir dışında Farsça olarak kaleme alınmış olan eser ilk kez 1923 yılında Lahor'da yayınlanmış, Ali Nihat Tarlan tarafından *Şarktan Haber* adı ile dilimize ka-

dersi dinlenir. *Armağan-ı Hicaz (Hicaz Armağanı)*'da⁵ merd-i mü'min'in vasıfları Mevlânâ'nın diliyle anlatılır. *Beng-i Dara (Kervanın Çağrısı)*'da⁶ İkbâl'e yol arkadaşısı olan Mevlânâ, *Cavidname (Ebediyet Hikayesi)*'de⁷ onu dünyadan alıp göklere götürür ve feleklerin sırrını öğretir⁸. *Bâl-i Cibrîl (Cebrailin Kanadı)*'de⁹ yer alan "Pîr ve Mürid" adlı şiirde, Hindli Mürid İkbâl'in sorduğu Urduca soruları, Pîr-i Rumî Mevlânâ Mesnevi'sinden cevaplandırır¹⁰. Dolayısıyla, M. İkbâl, tefekkür sistemini, âşıklar kervanının öncüsü kabul ettiği Mevlânâ'nın eserlerinden aldığı feyizle bina etmiştir denilebilir¹¹. Bu yüzden, Mevlânâ ve İkbâl'in düşünceleri arasında belirgin ve açık bir benzerlik söz konusudur. İki düşünürün düşünceleri ve ifade tarzları arasındaki bu benzerlik, öylesine iç içe, öylesine sağlam ve açıktır ki, bunun başka bir örneğini bulmak zordur. İkbâl'in eserlerinden haberdar olan biri onun

→

zandırılmış ve 1956'da Ankara'da basılmıştır. A. N. Tarlan'ın tercümesi Sufi Kitap Yayınları tarafından, *Zebur-u Acem* ile birlikte, 2006 yılında tekrar yayımlanmıştır.

⁵ Bu kitap, İkbâl'in hastalığı sırasında baskıya hazırlanmış; ancak basımı ölümünden sonra Kasım 1938'de Lahor'da yapılmıştır. Birçok baskısı yapılan bu kitapta Farsça ve bazı Urduca manzumeler ve rubâiler yer almaktadır. İkbâl'in Hicaz'a gitme ve hacı olma arzusunu dile getirdiği bu eseri bazı kısaltmalarla A. N. Tarlan tarafından *Hicaz Armağanı* adı ile Türkçeye çevrilerek 1968 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. İkbâl'in, *Hicaz Armağanı*, *Yeni Gülşen-i Râz*, *Kulluk Kitabı* ve *Musa Vuruşu* adlı kitaplarının A. N. Tarlan tarafından yapılan tercümeleri, *Kulluk Kitabı* adıyla Sufi Kitap Yayınları tarafından 2006'da yeniden yayımlanmıştır.

⁶ İkbâl'in ilk Urduca şiir kitabıdır. 1924 yılındaki ilk basımından sonra yaklaşık olarak otuz iki kez daha yayımlanmıştır. İngilizce, Peştuca, Arapça ve Bengali dillerine de çevrilen eser, Türkçeye Ahmet Asrar tarafından, *Bal-i Cibril*, *Darb-ı Kelim* ve *Armağan-ı Hicaz* adlı İkbâl'in eserlerinden seçilen şiirlerle beraber *Doğudan Esintiler* adı altında yayımlanmıştır. Yine aynı eserin son bölümünde yer alan "Şikvâ" ve "Cevab-ı Şikvâ" adlı şiirler Ali Genceli tarafından tercüme edilerek *Pakistan Postası* dergisinin 24. cildinin 1. ve 2. sayısında yayımlanmıştır.

⁷ İkbâl'in, Farsça eserleri arasında en büyük mesnevisi olan *Cavidnâme*, İtalyan şairi Dante'nin *Divina Commedia (İlâhî Komedyası)* isimli eserine nazîre niteliğini taşımaktadır. *Cavidnâme*'de, hem söz konusu bu eserin, hem de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin etkileri hissedilmektedir. Münacât ile başlayan *Cavidnâme*'nin ilk mısralarının *Mesnevî*'nin ilk mısralarına telmih olduğu görülmektedir. İlk baskısı 1932 yılında yapılan bu eserin birçok baskıları mevcuttur. İkbâl'in şaheseri olarak kabul edilen bu eser üzerinde Annemarie Schimmel değerli çalışmalar yapmış, bu kitabı hem Almanca'ya hem de geniş açıklamalarla Türkçeye tercüme etmiştir. Schimmel'in bu tercümesi Kültür Bakanlığı tarafından 1958 ve 1989 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Schimmel'in tercümesi Kırkambar Yayınları tarafından da yayımlanmıştır (İstanbul, 2003). Eserin, Ahmet Metin Şahin tarafından yapılan ve 1996 yılında Bursa'da yayımlanan farklı bir Türkçe tercümesi daha mevcuttur. *Cavidnâme*'de İkbâl (akan pınar), manevî hocası Mevlânâ'nın peşinden göklere uçar, Allah'ın huzuruna çıkar ve Cenâb-ı Allah'ın tecellisini görme şerefine nail olur. Ay ve yıldızları geçtikten sonra Tevâsin vadisine gelen, sonra Merkür, Venüs, Merih, Jüpiter ve Satürn gezegenlerini gezen İkbâl, semâvî sınırların tümünü aşarak rüya âleminde bir çok ünlü kişiyle tanışır ve onların ağzıyla bir çok karmaşık problemi çözmeye çalışır. Bu gezisinin sonunda oğlu Cavid'e ve onun şahsında tüm gençlere mesajını sunmaya, yeni kuşağa eğilimleri ve gereksinimleri doğrultusunda yol göstermeye çalışır.

⁸ S. Aydın, "Muhammed İkbâl'in Eserlerinde Mevlânâ", *I. Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1985, Tebliğler*, s. 230-231; Yeniterzi, "Mevlânâ ve İkbâl", *Mevlânâ Panellerinde Sunulan Bildiriler I*, s. 21.

⁹ İlk kez 1935 yılında Lahor'da basılan eserin ilk bölümünde gazel tarzında şiirler, ikinci bölümünde ise rubâiler ve konulu şiirler yer almaktadır. Yirmi kadar baskısı yapılan İkbâl'in bu ünlü Urduca eseri çeşitli dillere çevrilmiştir. Bu eser Türkçeye Yusuf Salih Karaca tarafından çevrilmiş ve 1983 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Yine aynı eserden seçme şiirler Ahmet Asrar tarafından *Doğudan Esintiler* adlı kitabında yayımlanmıştır.

¹⁰ Karahan, *Dr. M. İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler*, s. 151-167.

¹¹ Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 19.

Mevlânâ'ya ne kadar hayran olduğunu kolaylıkla anlayabilir. Mevlânâ'yı en iyi bilen, en iyi anlayan ve değerlendiren bir şair olduğu için kendisine "Rumi-yi Asr" (Çağın Mevlânâsı) denilen İktbal gerçekten de Mevlânâ'nın engin aşk felsefesi, hayat ve dünya görüşünün çağdaş temsilcisi olarak kabul edilmiştir¹². Mevlânâ'yı kendine rehber edindiğini her fırsatta dile getiren¹³ İktbal, bu özelliğiyle, Mevlânâ'nın evrensel nitelikli mesajının anlaşılmasına ve çağımız insanına aktarılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Biz bu çalışmada, Muhammed İktbal'in algılayış tarzını ortaya koyarak Mevlânâ'yı ve onun mesajını anlama gayreti içinde olacağız. Bu çalışmayla, aynı zamanda, Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin çağdaş düşünceye etkisini, Muhammed İktbal örneğiyle, ortaya koymaya çalışacağız. Görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın çağdaş Müslüman düşüncesine etkisini ortaya koymak için M. İktbal'in seçilmiş olması tesadüflere dayalı değildir; zira Mevlânâ ve İktbal'den bahsetmek, Asrar'ın da dediği gibi, etle tırnaktan bahsetmek gibidir¹⁴.

I. MEVLÂNÂ VE İKTBAL'İN FİKRİYATINA YÖN VEREN ORTAK UNSURLAR

Aradaki yedi asır gibi uzun bir zaman ve yaşadıkları mekânların farklılığına rağmen, iki düşünürü fikri açıdan birbirine yaklaştıran en önemli sebep, iki düşünürün de fikirlerinin oluşmasına etki eden şartların ve beslendikleri kaynakların benzer ya da aynı olmasıdır. Her iki düşünür de İslam dünyasının sıkıntılı ve bunalımlı dönemlerinde yaşamışlardır.

Mevlânâ'nın yaşadığı XIII. yy İslâm'ın yarattığı görkemli medeniyetin yıkılışına tanık oldu. Bu bir manevî ve kültürel çöküş devresiydi. Din bilginleri sadece görüntü ve şekille ilgileniyorlardı. Kur'an-ı Kerim'i de sadece bir kuramlar kitabı haline getirmişlerdi. Sûfiler Budizm ve Vedantik felsefenin etkisiyle pasifliği, kaderciliği ve dünyadan kaçışı benimsemişlerdi. Hukukçular zamanlarının çoğunu saçma sapan tartışmalar ile geçiriyor ve İslâm'ı sadece bir yasal düzen hâline getiriyorlardı. Ulema ise sadece akılcı bilimlerle ilgileniyor ve neredeyse ruhbanlık sistemini benimser bir hâle geliyorlardı. Hurafeler ve batıl inançlar yayılmış ve birçok tanınmış Müslüman "Haşşaşilerin" kurbanı olmuştu¹⁵. Böylece, şaşkın haldeki Müslüman halk için İslamiyet bir anlam ifade etmekten yoksun kalmıştı. Sözü edilen dönemde Anadolu, Haçlı ve Moğol tehlikesiyle karşı karşıya idi. Büyük siyasi bunalımların yaşandığı bu dönemde insanlar bir yerden başka bir yere kaçarak güvenliklerini sağlama çabası içindeydi.

İktbal'in yaşadığı XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı da benzer karışıklıkların hüküm sürdüğü bir devirdi. İslam medeniyetinin görkemi hızla tarihe

¹² Asrar, "Muhammed İktbal ve Mevlânâ Celaleddin Rumi", II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1990, s. 139.

¹³ İktbal, *Esrar-ı Hodî*'nin önsözünde şöyle der: "Rumi benim toprağımı iksire çevirdi ve benim küllerimi alevlendirdi."; Ayrıca bkz., İktbal, *Hicaz Armağanı*, s. 42-43

¹⁴ Asrar, *a.g.m.*, s. 139.

¹⁵ İktbal, "İktbal ve Mevlânâ-Mukayeseli Bir İnceleme", II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi, 3-5 Mayıs 1990, s. 201.

karşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu çökmek üzereydi. Uzun yıllar Osmanlı toprağı olan pek çok belde İngiliz, Fransız ve İtalyanların istilasını altındaydı. Osmanlı Doğu Avrupa'dan çıkarılmak üzereydi. Sevr Antlaşması sonucu itilaf devletleri Türkiye'yi bölmek üzere anlaşmışlardı. İkbal'in yaşadığı Hint Altkıtası'nda da durum bundan farklı değildi. Bu bölge de İngiliz sömürüsü altındaydı ve Müslümanlar bir birlik oluşturamamışlardı.

Netice itibariyle, hem Mevlânâ hem de İkbal, Müslümanların, İslam'ın hayat felsefesini kavramaktan aciz oldukları, kadercilik ile uyuşturuldukları, mücadele gücünü kaybettikleri ortamlarda yaşamışlardı. Yaşadıkları şartların benzerliği iki düşünürün fikrî yakınlıklarının en önemli sebebidir. İkbal bu durumu şu şekilde ifade eder: "*Ben Mevlânâ gibi Kâbe'de ezan okudum. Can sırlarını ben ondan öğrendim. Eski asrın fitne devrinde o (vardı), bu asrın fitne devrinde ben (varım)*"¹⁶ Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın XIII. yüzyılda kazandığı başarıyı, İkbal de ondan ilham alarak XX. yüzyılda kazanmıştır¹⁷.

Farklı asırlarda yaşamış olmalarına rağmen iki düşünürü birbirine yaklaştıran bir başka unsur da beslendikleri kaynakların aynı olmasıdır. Mevlânâ'nın mensubu olduğu din, İslamiyet, bütün dinleri içine alan evrensel bir dindir. İslamiyet yalnız bir inanç ve yaşayış biçimi değil, aynı zamanda insanlık için barış ve sevgiye giden yoldur. İslam, bir ahlak ve insanlık ekolüdür. Hoşgörü ve sevgi, İslamiyet'in en çok değer verdiği manevi, insani değerlerdir¹⁸. Mevlânâ'nın da en çok okuduğu kitap elbette ki, en son ve en mükemmel din olan İslam'ın ilk ve temel kaynağı Kur'an-ı Kerim idi. Mevlânâ ve eserleri üzerine çalışma yapanlar, *Mesnevi*'nin temelini Kur'an olduğu, *Mesnevi*'nin baştanbaşa Kur'an'ın açıklaması olduğu noktasında hemfikirdirler. Bundan dolayıdır ki, Abdurrahman Cami: "Mesnevi, Pehlevi (Farsça) dilinde Kur'an'dır" deme cesaretini bulmuştur¹⁹. Nitekim İslam Dünyası'nda Kur'an ve Hadis kitaplarından sonra en çok okunan ve kabul gören kitabın *Mesnevi* olması, bu eserin esin kaynağının Kur'an olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir.

İkbal de her şeyden önce Müslüman bir düşünürdür. O da Kur'an'ı esas almış, Mevlânâ'yı da kendine rehber edinmiştir. İkbal, bunlardan aldığı ilham ve ışıkla halkın sömürge ve haksızlıklara direnmesini öğütlemiştir²⁰, Pakistan'ın ba-

¹⁶ İkbal, *Hicaz Armağanı*, s. 37.

¹⁷ Javid İkbal, *a.g.m.*, s. 202.

¹⁸ Cin, "VII. Mevlânâ Kongresi Açış Konuşması", *VII. Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 3-4 Mayıs 1993, s. 3.

¹⁹ Asrar, *a.g.m.*, s. 140.

²⁰ Her ne kadar, Moğol istilasını sırasında, sömürge ve haksızlıklara direnmek şöyle dursun, Mevlânâ'nın Moğolların yanında yer alarak Türkmenlerle mücadele ettiği, Hacı Bektaş, Nasrettin Hoca ve Sadrettin Konevi'ye hakaretlerde bulunduğu, bütün bunları yaparken de Moğollara hizmet etmeyi hedeflediği, iddia edilse de bu tür iddialara, en azından daha fazla kanıtı ihtiyaç hissettiği için, ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. "...Eski asrın fitne devrinde o (vardı), bu asrın fitne devrinde ben (varım)" şeklindeki ifadeler, İkbal'in de Mevlânâ'yı sömürge ve haksızlıklara direnen bir düşünce adamı olarak kabul ettiği, dolayısıyla da sözü edilen iddialara itibar etmeyeceği izlenimini vermektedir. (Mevlânâ'nın sözü edilen şahıslarla ilişkileri ve mücadelesi hakkındaki iddialar için bkz., Mikail Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul, 2001; Ayrıca, konuyla ilgili bir tartışma için bkz., <http://www.iktibas.info/dergi/mayis/guncel.htm>)

ğimsizliğe kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun yüklendiği ve yerine getirdiği misyon Mevlânâ Belgrami'ye şu sözü söyletmiştir: "Kendisine peygamber denemez, ama peygamberlik yaptı." Onun bu değerlendirmesi, Abdurrahman Cami'nin Mevlânâ için söylediği: "Kendisi peygamber değildir ama kitabı var" sözünü anımsatmaktadır.

Mevlânâ'nın fikriyatına yön veren en önemli unsurlardan biri de içinde yaşadığı kültürel çevredir. O da evrensel niteliğe sahip Türk kültürüdür. Bu kültüre vücut veren millet, en az üç kıtada insanlara barış, huzur ve medeniyet götürmüştür. Bu sebeplerledir ki Mevlânâ evrensel bir kaynağın ışığını din, dil, ırk, renk, cins ayrımı gözetmeksizin şiirlerinde, kitaplarında sohbetlerinde bütün insanlık için terennüm etmiştir.²¹

Mevlânâ aşığı ve Türk dostu M. İkbâl, Türkiye'ye gelirken uçağın Türk hava sahasına girmesi ile beraber ayağa kalkmış, bir müddet öyle bekledikten sonra yanındakilerin "Niçin böyle yaptınız?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "*Bu topraklar Hz. Mevlânâ'nın kabrinin bulunduğu mübarek topraklardır. Mukaddes mekânda yaşayan millet de öyle bir millettir ki, yıllarca İslam'ın muhafızlığını yapmıştır. Eğer Türk milleti olmasaydı, İslam, Arap yarımadasında hapsolürdü. Bunun içindir ki, gönlümde Mevlânâ'ya ve O'nun necip milletine²² karşı sonsuz bir saygı ve ihtiram vardır. İşte bundan dolayı, yani onlara hürmeten ayağa kalktım.*"²³ Bu anlatı Türk kültür çevresinde yaşamamış olsa da İkbâl'in Türk kültürü hakkında azımsanmayacak bilgiye sahip olduğunu, Türk Milleti'nin kaderiyle de ilgilendiğini göstermektedir. 1911 ve 1912 yıllarında Lahor'da yapılan açık hava toplantılarında Trablus ve Balkan savaşları hakkında konuşan ve Türk kahramanlığını anlatan İkbâl özellikle, "Peygamber Efendimizin Huzurunda" adlı manzumesinde oldukça etkileyici olan şu ifadeleri kullanıyordu:

*"Varlık bahçesinde binlerce gül, lale var
Ama ne renk, ne koku... hepsi de vefasızdır.
Yalnız bir şey getirdim kutlanmıştır tekbirle
Bir şişe kan ki eşi yoktur cennette bile
Bu senin ümmetinin namusu, vicdanıdır
Bu Trablus şehidinin kanıdır."*²⁴

Buna ilave olarak, "Edirne Muharasası" adlı şiirinde²⁵ Türk adaletinin bü-yüklüğünü dile getiren İkbâl, bu şiirleriyle Pakistan'da bugün de yaşayan Türk

²¹ Cin, *a.g.m.*, s. 4.

²² Bilindiği gibi, Mevlânâ'nın İranlı olduğu, Türk olmadığı gibi Türkçeyi de bilmediği yönünde iddialar mevcuttur. Bu tür tartışmalar makalemizin sınırlarını zorlayacağından bu konudaki tartışmalara girmeyeceğiz; ancak şu kadarını belirtmeliyiz ki, yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İkbâl'in nazarında Mevlânâ Türk'tür. Bu konuyla ilgili bir tartışma için bkz., <http://www.iktibas.info/dergi/mayis/guncel.htm>

²³ İkbâl, çok istemesine rağmen müşşidinin türbesini ziyaret edememiştir; ancak, Mevlânâ müzesi bahçesinde İkbâl adına bir anıt dikilmiş, böylelikle, "Müşşid-Mürîd" iki büyük mistik şair anılarda ve gözlerde bir kez daha biraraya getirilmiş olmakla ona karşı bir sevgi ve kadirşinaslık borcu ödenmiştir; Asrar, *Doğudan Esintiler*, s. 49.

²⁴ İkbâl, *Bağ-ı Dara*, s. 66.

sevgisinin ve Türkiye-Pakistan dostluğunun temellerini atmıştır. İkbal'in Türk inkılâplarını övücü mahiyette olan görüşlerine rastlanmakta²⁶, mücadele gücünü yitirmiş olan halkına Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün mücadelesini örnek gösterdiği, maddi ve manevi olarak Kurtuluş mücadelemizi desteklediği bilinmektedir²⁷. Bütün bunlar da İkbal'in, Türk kültürüne olan ilgisini ve Türk kültürü hakkında azımsanmayacak bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlardan sonra, İkbal'i Mevlânâ'nın etki alanına çeken en önemli unsurun, onun evrensel nitelikli metafizik ve tasavvuf anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, İkbal'in, Mevlânâ'nın metafizik ve tasavvuf yorumunun İslam'ın temel ilkeleriyle, en önemlisi de evrenselliğiyle, uyum içinde olduğuna dair güveni, kendisini Mevlânâ'ya yakın hissetmesini sağlamıştır denebilir. Böylece o, düşünce sistemini Mevlânâ'nın yorum ve ifade tarzından yararlanarak tesis etmiş, düşüncelerini ifade ederken sıklıkla manevi mürşidine göndermeler yapmıştır.

Çok yönlü bir düşünür olan İkbal düşünce şeklini belirlerken Avrupa'dan da faydalanmıştır. Özellikle Avrupa'dayken Nietzsche, Goethe, Dante, Schopenhauer Einstein, Newton, Aristo, Bergson gibi pek çok batılı bilim adamı ve filozofu tanımıştır. Özellikle Hegel onun için bir üstattır; Ta ki Mevlânâ'yı tanıyana kadar. Kendi deyimiyle onun bu döneme kadarki hayatı bir rüyadan başka bir şey değildir. Sonra rüyadan uyanır ve karşısında tüm ihtişamıyla Mevlânâ vardır. Bu tanıyış, bekliden keşfediş, İkbal'in hayatını tamamıyla değiştirir ve kendi medeniyetine geri döner. Anlar ki yeniden dirilişin tek çaresi yeniden özüne dönüştür. Bundan sonra en doğru için herkesi yargılar. Ne Gazali'nin yaptığı gibi akli arkaya itip sezgiyi ön plana alır, ne de Kant'ın yaptığı gibi sezgiyi bir köşeye atıp akli ön plana çıkarır. Bundan sonra İkbal, insanı ve evreni anlamak için hem akli hem de sezgiyi kullanır²⁸.

II. MEVLÂNÂ VE İKBAL'İN ESERLERİNDE BAZI TEMEL KAVRAMLAR

Mevlânâ biçimci değildi, her türlü kısıtlamanın karşısındaydı. Edep, vefa, sabır, eğitim gibi ahlak kavramlarının gerçek anlamını aramayı ve insanlara bunu öğretmeyi iş edinmişti. Ona göre, asıl konu "insan"dı. Din, felsefe, ahlak, insanı daha mutlu etme yolunda gelişen araçlardı. Bu araçlara takılıp kalmak, gelişmeyi ve gelişme hızını kesecek yanlış davranışlardı. Doğru olan, gerçeğe giden yolu bulmaktı ve bu yol, "aşk" tan geçirdi: Bu sonsuz sevgi, hoşgörü ve vefa kavramlarıyla desteklenecek, beslenecekti. İblis, ilmi olsa da, aşk olmadığı için Âdem'de toprak suretinden başka bir şey bulamamıştır²⁹; fakat hemen belirtelim ki,

→

²⁵ İkbal, *Bang-ı Dara*, s. 81.

²⁶ İkbal, *Reconstruction*, s. 121 vd.

²⁷ İkbal'in, "Tanrı onu güçlendirsin" duasıyla "Mustafa Kemal Paşa'ya Sesleniş" adlı bir şiiri de vardır.

²⁸ S. Aydın, *a.g.m.*, s. 231.

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, VI/262.

Mevlânâ, akla karşı olmaktan çok, akılı yegâne bilgi vasıtası olarak kabul edenlere karşıdır³⁰.

“Mevlânâ, dünyaya dair hükümler veren pratik aklın gereğine ve değerine, İlâhî sırları idrak etme iddiasında olan ve metafizik âlem hakkında görüşler sunan teorik aklın ise yetersizliğine inanır.”³¹ Akıl, insan için bir üstünlük vesilesi, bir meziyettir; zira insanın sahip olduğu cüz’î akıl; melek ve ruh gibi latiftir ve akl-ı külden bir parçadır. Melek ve şeytan nasıl birbirine zıtsa; akıl ve nefis de aynı şekilde tezat oluştururlar³². Aklın özelliği her işin sonunu düşünmek, nefsin özelliği ise akıbetten habersiz olmaktır³³. “Akıl galip olursa, nefsin zayıflar; zira ağır biniciden eşek hâlsiz düşer.”³⁴ sözleri de aklın nefis karşısındaki üstünlüğünü dile getirir. Bu anlamda akılsız dost, gerçekte insan için düşmandır³⁵. Ona göre, aşk tüm negatif duyguları, duygusal engelleri ve zorlukları sağlıklı bir tavra yönelten bir iksirdir. Ona göre, düşünme ve rasyonelize etme sınırlıdır. Halbuki yaşam ve anlatım tek başlarına aşkın karakteristik nitelikleri olarak sınırsızdır. Aşk, insanlardaki yaratıcı niteliğin ve doğal kalkınmanın arkasındaki dinamik güçtür³⁶.

İkbal’e göre, İslamiyet’te akli temelleri araştırma bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatılmıştır. Onun sürekli olarak tekrarladığı dua; “*Ey Rabbim! Bana eşyanın hakikati ve mahiyeti hakkında bilgi ver*” idi. İkbal, bu gerçeğin daha sonra tasavvuf ehline işlendiğine işaret ederek İslam tarihinde Yunan felsefesinin dini düşünceyi hayli genişletmesine rağmen, genellikle Müslüman düşünürlerin Kur’an ile ilgili görüşlerini kararttığını belirtir. Kur’an, gözle görülür elle tutulur geçeklere ağırlık veren bir ruh taşıırken, Yunan felsefesi hayal ve faraziyelere dayanır. Bu bakımdan İkbal’e göre, Yunan felsefesi çok akılcı olduğu için değil yeterince akılcı olmadığı için ilk dönem İslam düşünürleri için zararlı olmuştur³⁷. Ona göre, peygamberliğin kendi kendini ortadan kaldırması bilginin bir aracı olarak aklın rolünü ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Buna göre, peygamberliğin son bulması, kendini tam anlamıyla bilmesi için insanın en son kendi imkânlarıyla baş başa kalacağı gerçeğinin bir ifadesidir³⁸.

Aklın önemine bu şekilde işaret eden İkbal’e göre de, tıpkı Mevlânâ’da olduğu gibi, din, felsefe, ahlak, vs hayatın hizmetkârıdır³⁹. Akıl da ilim de aşkla beraber olursa faydalı olur. Aşktan nasibi olmayan ilim hayatın gerçeklerinden uzaktır⁴⁰. O şöyle der: “*Kalp ateşinden yoksun olan ilim şerdir; onun ışık diye gösterdi-*

³⁰ Demirci, “Mesnevi’de Akıl-Aşk Karşılaştırması”, 4. Milli Mevlânâ Kongresi, 12-13 Aralık 1989, s. 153.

³¹ Yeniterzi, “Mevlânâ’nın Tefekkür Dünyası ve İnsan”, <http://www.susam.selcuk.edu.tr>

³² Mevlânâ, *Mesnevi*, III/3215-19.

³³ Mevlânâ, *Mesnevi*, II/1564.

³⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, II/1877.

³⁵ Mevlânâ, *Mesnevi*, II/2144-54; Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Göztepe, “Mevlânâ Celaleddin Rumi’nin Akla Eleştirel Bakışı”, *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, ss. 417-438.

³⁶ Aminuddin, *a.g.m.*, s. 7.

³⁷ İkbal, *Reconstruction*, s. 102.

³⁸ İkbal, *Reconstruction*, s. 101; İkbal’in bu konudaki görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Kaplan, *Muhammed İkbal’in Kelami Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, s. 28-31.

³⁹ İkbal, *Esrar-ı Hodi*, s. 28.

⁴⁰ İkbal, *Cavidname*, s. 147.

ği zifiri karanlıktır."⁴¹ Aşkta uzak ilim ruhu öldürür, milleti yok eder⁴². Dolayısıyla tıpkı Mevlânâ gibi İkbal de aklın tek başına bilgi vasıtası olmasına ve aşkın devreden çıkarılmasına karşıdır. Ona göre, benlik ya da egonun kendi imkân ve yeteneklerini gerçekleştirebilmesinin en temel ve en gerekli şartı aşktır. Aşk olmadan ego, kendi imkân ve kabiliyetlerini gerçekleştiremez⁴³. Ego aşk sayesinde başka egolara açılır. Bu açılma sürecinin neticesinde toplum meydana gelir. Aşk sayesinde insan biyolojik yapısının üzerine çıkarak kendi gücü nispetinde ilahi sıfatlarla mücehhez bir varlık haline gelir⁴⁴. Ona göre, insana gerçek kıymetini veren aşk, insanı pasifliğe değil, aksine aktiviteye yöneltir. Onun düşüncesinde aşk, aktif ve yaratıcı bir kuvvettir⁴⁵.

Bu noktada, Mevlânâ ve İkbal'in benzer kanaatte oldukları bir başka konuya; benlik felsefesi ve buna bağlı olarak da dinamizm anlayışına gelmiş bulunuyoruz. Hem Mevlânâ hem de İkbal, insan kişiliğini yüceltmış ve benliğin güçlenmesine önem vermişlerdir. Kişinin yeryüzündeki görevi, daha fazla özgürlük kazanmak ve kendi kişiliğini güçlendirerek ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Bu anlamda, tüm evren benliğin ortaya çıkması ve mükemmelleşmesine hizmet etmek için var olmaktadır.⁴⁶ Mevlânâ, Kur'an'ın bize dinamik ve gerçekçi bir dünya görüşü verdiğini savunurken, İkbal de aynı paralelde faaliyetçi bir dünya görüşünü benimser ve pasifliği reddederek her an dinamizmi ve daimi hareketi tavsiye eder.⁴⁷ Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın, yaşamı sürekli bir eylemlilik olarak gören felsefesini ciddi şekilde benimseyen⁴⁸ ilk düşünür, belki de İkbal idi. Ona göre yaşam eylemdir, eylem de yaşam. Onun felsefesinde eylemsizlik ya da savaştan kaçma diye bir şey yer bulamaz. Hayatın sırrı iş ve eylem altında gizlenmiştir. Hayatın kanunu da yaratma lezzetidir.⁴⁹ Daimi mücadele ve hareket insanı olgunlaştırır ve güçlendirir.⁵⁰ Mevlânâ'nın: "boşuna gayret uykudan iyidir" felsefesi İkbal tarafından "Putun önünde uyanık gözlü bir kâfir, Harem'de uyuyan bir mü'minden daha iyidir"⁵¹ şeklinde dile getirilmiştir.

Ona göre, evren, dinamik, sürekli büyüyen ve genişleyen bir yapıya sahiptir. Önceden belirlenmiş bir amaca ulaştırıcı bir süreç olarak düşünülen evren, bağımsız, sorumlu ve iyi ahlaklı unsurların diyarı değildir. Bu şekilde kabul edilen evren, sadece ipleri arkadan çekilmek suretiyle hareket ettirilen kuklaların oynan-

⁴¹ İkbal, *Cavidname*, s. 144.

⁴² İkbal, *Hicaz Armağanı*, s. 147.

⁴³ İkbal, *Esrar-ı Hodi*, s. 33-35.

⁴⁴ İkbal, *Cavidname*, s. 402.

⁴⁵ S. Aydın, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", *AÜİFD*, C. XXIX, Ankara, 1987, s. 95.

⁴⁶ Muhammed İkbal'in felsefesinin ana teması olan "Benlik Felsefesi"nin köklerini Mevlânâ'nın, insan haysiyetine saygı ve ulûhiyet ile ilgili öğretilerinde bulmak mümkündür. Benlik felsefesini geliştirirken de manevi mürşidinden ilham alan İkbal, bir adım daha ileri giderek insan kişiliğinin var olması ve insan benliğinin güçlendirilmesi için ayrıntılı bir sistem geliştirmiştir. Javid İkbal, *a.g.m.*, s. 202.

⁴⁷ Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 26; İkbal, *Esrar-ı Hodi*'de şöyle der: "Hayat mütemediyen yürümektir. Dalganın bütün varlığı, seğirtip koşmasından ileri gelir."

⁴⁸ Aminuddin, *a.g.m.*, s. 6.

⁴⁹ İkbal, *Esrar-ı Hodi*, s. 50.

⁵⁰ İkbal, *Cavidname*, s. 161.

⁵¹ İkbal, *Cavidname*, s. 72.

tıldığı bir sahnedir.⁵² Bu da ikbal'in felsefesinde asla yeri olmayan eylemsizlik anlamına gelir. İkbâl'e göre, belirlenmiş evren düşüncesi Kur'an'ın ruhuna aykırıdır. Bu türden bir düşünce, hükmetme gücünü elinde bulunduran insanın bu âlem içindeki faaliyetlerini belirsiz kılmakta, evreni insan için bir zindana dönüştürmektedir. Belirlenmiş evren anlayışı insanı bir nesne haline getirmekte, onu eylemsizleştirmekte, onun istem ve özgürlüklerini yok saymaktadır. Böylesine bir kabul, insanın varlık âlemindeki hâkim konumunu, biricik düzenleyici oluşu niteliğini ciddi bir şekilde sarsmaktadır.⁵³

Hem evrenin hem de insanın dinamik bir yapıya sahip olduğu Kur'an'ın ısrarla vurguladığı konulardan biri olmasına rağmen, İslam yanlış anlaşılmalı, maddi dünyadan vazgeçilmiş ve maddi zenginlik kötülenmiştir. Böylece Müslümanlar maddi ve manevi açıdan geri kalmışlar, geri kalmışlığın suçlusu da "alın yazısı" şeklinde anlaşılan *kader* ilan edilmiştir. Bu anlayışı İkbâl şu şekilde eleştirir:

*"Mü'mini ay ve yıldız egemen kılan Kur'an'dan
Şimdi dünyayı terk etme anlayışı çıkarılıyor
Geçmişte iradelerinde Allah'ın emri saklı olanların davranışlarından
Bugün kadere bağlılık havası seziliyor."*⁵⁴

Müslümanları maddi ve manevi açıdan geri bırakan zihniyet, yani, *insan için olmaktan çıkarılıp insana rağmen hale getirilen "örf dini"*⁵⁵, Mevlânâ ve İkbâl'in şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır. Kur'an'da insanlara sunulan dinin insan için bir din olduğunu, yaşatılan İslam'ın ise bu nitelikte bir anlayış sergilemediğini öne süren İkbâl'e göre, o günkü Müslümanların hareket ve algılayış tarzlarıyla Kur'an'ın menzil ve maksadı başka başkadır. İkbâl, mezhep imamı, ulema, efendi, vs gibi adlarla putlaştırılan ve insan kaderine egemen kılınan örf dini mensuplarına şöyle seslenmektedir: *"Softa ve molların eserisin. Kur'an'daki hikmetten hayat almıyorsun. Kur'an ayetleriyle senin ilgin, Yasin okutup rahat ölmekten ibarettir."*⁵⁶ Bu maskeli putların devreden çıkarılıp Kur'an dinine geçilmesi için⁵⁷ İkbâl'in önerisi: *"Put yapmayı bırakıp, kendini inşa etmeye başla"*⁵⁸ ve *"Kur'an'ın ışığıyla bak"* şeklinde özetlenebilir.

Mevlânâ'nın XX. yüzyıldaki takipçisi İkbâl'in geçmişin kabullerini kutsayan anlayışlara da ciddi eleştirileri söz konusudur. Geçmişin kabullerini kutsayan anlayışın, Kur'an'ın dini yerine bir "sahte din" vücuda getirdiğini ve çöküşün esas sebebinin bu anlayış olduğunu söyleyen İkbâl, Kur'an'ın özünden uzak olan bu anlayışın hayır getirmeyeceğini ısrarla vurguluyor⁵⁹. O diyor ki: *"Vay o dine ki, seni uyutuyor, derin uykulara daldırıyor. Acaba bu büyü ve efsun hapı mıdır, din midir?"*⁶⁰

⁵² İkbâl, *Reconstruction*, s. 13.

⁵³ Düzgün, *Sosyal Teoloji*, s. 27.

⁵⁴ İkbâl, *Darb-ı Kelim*, s. 137.

⁵⁵ Öztürk, *Yeniden Yapılanmak; Kur'an'a Dönüş*, s. 103.

⁵⁶ İkbâl, *Hicaz Armağanı*, s. 41.

⁵⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁸ İkbâl, *Cavidname*, s. 52, Beyit: 303.

⁵⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 116.

⁶⁰ İkbâl, *Cavidname*, s. 150, Beyit, 990-991.

İkbâl, özellikle şiirlerinde cehalet, tembellik, sıgılık, iftira, haset, estetik ve hikmet düşmanlığı, bozgunculuk, hokkabazlık, dini nefret unsuruna dönüştürme gibi olumsuzlukların temsilcisi olarak gördüğü molla zihniyetine de ciddi eleştiriler yöneltmektedir.

İkbâl'e göre, softa ve bağınazlar yüzünden "Hakkın dini, kâfirlikten daha kötü anılır oldu. Onların gönlü, hakikate göklerin ötesi kadar uzaktır. Peygamberin dininden onların nasibi yoktur. Ümmet onların lakırdıları yüzünden parça parça olmuştur. Medrese ve molla ile Kur'an'ın sırları arasındaki ilişki, kör doğmuş biri ile güneşin ışıkları arasındaki ilişkiye benzer." Fesat ve basiretsizlik sembolü olarak gördüğü mollanın karşısına merd-i hak veya merd-i mümin olarak nitelediği Kur'an insanını koyan İkbâl⁶¹, şu karşılaştırmayı yapıyor: "Mollanın cenneti şarap, huri ve oğlandır; Hürlerin cenneti ise sürekli yürüyüştür. Mollanın cenneti yemek, uyku ve şarkıdır; aşkın cenneti ise varlığı ibretle gözlemektir. Mollanın haşri, mezarın çatlaması ve israfilin sesidir; heyecanlandırıcı aşk ise başlı başına bir kıyamettir."⁶²

Görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın *merd-i hak*'ı ile İkbâl'in *merd-i mü'min*'i arasında yakın bir benzerlik söz konusudur. Her ikisinde de ideal insan, tefekkür ve eylemi kendinde toplamış insandır. Aradaki tek fark, İkbâl'in Mevlânâ'ya oranla eyleme daha fazla vurgu yapıyor olmasıdır⁶³. Mevlânâ ve İkbâl'in, yaşama değer verip insanoglunun saygınlığı ve yüceliğini savunan mistisizm anlayışlarının, insanı olumlu davranışlara yönelten müspet yapıya sahip bir görüntü arz ettiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

İkbâl'in bir yandan Mevlânâ'yı kendine müşid edindiğini söyleyip "Çağın Mevlânâsı" şeklinde anılırken, diğer taraftan tasavvufa ciddi eleştiriler yöneltmesi, ilk bakışta bir çelişki olarak değerlendirilme imkânına sahip görünse de, İkbâl bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde, bunun bir çelişki olmadığı kolaylıkla anlaşılacaktır. Çünkü, İkbâl'in eleştirileri tamamen tasavvufun yozlaşmış, Kur'an ile bağdaşmayan şeklidir. Başka bir ifadeyle, İkbâl'in eleştirileri, tasavvufu din haline getiren anlayışlara yöneliktir.

İkbâl'in düşünüş sistemi geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanmaktadır; ancak bu, İkbâl'in Mevlânâ'yı aynen tekrar ve taklit ettiği anlamına gelmemelidir. İkbâl için Mevlânâ'nın daha çok bir ilham kaynağı ve dolayısıyla bir çıkış noktası olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Her iki düşünürün görüşlerini genel çerçeveleri içinde göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, İkbâl'in Mevlânâ'dan öğrendiği ilk ve en önemli hakikat, Aydın'ın da dediği gibi, kaynağı Kur'an olan dinamik bir hayat felsefesidir. İkbâl'i daha önce sahip olduğu vahdet-i vücut anlayışından vazgeçiren de bu dinamizm anlayışdır. Yine İkbâl'in Mevlânâ'dan yararlanarak geliştirdiği en önemli konulardan biri de akıl ve gönül birliğinin sa-

⁶¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 118.

⁶² İkbâl, *Cavidname*, s. 169, Beyit: 1100-1102.

⁶³ Aminuddin, *a.g.m.*, s. 6.

vunulması ve gönlün aleyhine gelişen akılcılığa karşı çıkmasıdır. İktbal'in Mevlânâ'dan esinlenerek gündeme getirdiği İslam'ın yanlış algılanış tarzları ve bu yanlış algılamalara ilişkin eleştirileri, onu tıpkı manevi mürşidi gibi, İslam düşüncesinde müstesna bir yere oturtmuştur. İktbal'in bu eleştirileri bazı kesimler tarafından dinden çıkmayla eşdeğer bir anlam ifade etse de, topluma yeniden dinamizm kazandırma ve toplumu yeniden şekillendirme noktasında oldukça anlamlı bir görev icra etmiştir. Son olarak, diyebiliriz ki, geride kalan asrın en önemli Müslüman düşünürlerinden biri olarak haklı bir üne kavuşan Muhammed İktbal'in icra ettiği en önemli görevlerden biri de, Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin mesajının, çağın insanı tarafından nasıl anlaşılması gerektiği noktasına yaptığı katkıdır.

KAYNAKÇA

- Aminuddin, M., "Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin Dr. İktbal Üzerindeki Etkisi", *Pakistan Postası*, Kasım, 1977.
- Asrar, N. Ahmed, "Muhammed İktbal ve Mevlânâ Celaleddin Rumi", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, 3-5 Mayıs 1990, Konya, 1990.
- , *Doğudan Esintiler*, İstanbul, 1981.
- Aydın, Mehmet S., "İktbal'in Felsefesinde İnsan", *AÜİFD*, C. XXIX, Ankara, 1987.
- , "Muhammed İktbal'in Eserlerinde Mevlânâ", *I. Mevlânâ Kongresi*, 3-5 Mayıs 1985, *Tebliğler*, Konya, 1986.
- Cin, Halil, "VII. Mevlânâ Kongresi Açış Konuşması", *VII. Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 3-4 Mayıs 1993, S.Ü. Basımevi, Konya 1994.
- Demirci, Mehmet, "Mesnevi'de Akıl-Aşk Karşılaştırması", *4. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 12-13 Aralık 1989, Konya, 1991.
- Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji*, Ankara, 1999.
- Göztepe, Yüksel, "Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin Akla Eleştirel Bakışı", *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, ss. 417-438.
- İktbal, Javid, "İktbal ve Mevlânâ-Mukayeseli Bir İnceleme", *II. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, 3-5 Mayıs 1990, Konya, 1990.
- İktbal, Muhammed, *Bang-ı Dara*, çev., N. Ahmet Asrar, (*Doğudan Esintiler*), İstanbul, 1981.
- , *Cavidname*, çev. Ahmet Metin Şahin, Irmak yay., Bursa, 1996.
- , *Hicaz Armağanı*, çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1968.
- , *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, 1989.
- , *Esrar-ı Hodi*, çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1958.
- , *Rumuz-u Bihodi*, çev. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1958.
- , *Cavidnâme*, çev. Annemarie Schimmel, Ankara, 1989.
- , *Cavidname*, çev. Ahmet Metin Şahin, Irmak yay., Bursa, 1996.
- Kaplan, İbrahim, *Muhammed İktbal'in Kelami Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, EÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1999.
- Karahan, Abdülkadir, *Dr. M. İktbal ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul, 1974.
- Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mesnevi*, çev., Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul, 1990.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Yeniden Yapılanmak; Kur'an'a Dönüş*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997.
- Yeniterzi, Emine, "Mevlânâ ve İktbal", *Mevlânâ Panellerinde Sunulan Bildiriler I*, Konya, 2000.
- , "Mevlânâ'nın Tefekkür Dünyası ve İnsan", <http://www.susam.selcuk.edu.tr>